

Ks. Tomasz Niedźwiedzki

Olsztyn

t.niedzwiedzki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3129-7375

Symbolika ciała w Starym Testamencie (red. Anna Kuśmirek) (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2016). Ss. 291. PLN 35. ISBN 978-83-8090-186-5

Genezy powstania recenzowanej publikacji należy upatrywać się w interdyscyplinarnej konferencji zatytułowanej „Wokół antropologii biblijnej”, która odbyła się 26 listopada 2015 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Została ona zorganizowana przez członków Koła Naukowego Doktorantów Bibliistyki Wydziału Teologicznego UKSW pod kierunkiem dr hab. Anny Kuśmirek. Należy zauważyć, że wydanie tego rodzaju książki jest przedsięwzięciem odważnym, jako że zdecydowana większość autorów artykułów (dziewięcioro z dwunastu) jest doktorantami, którzy stawiali swoje „pierwsze kroki w interpretowaniu tekstów biblijnych” (s. 18). Jest to zarazem debiut p. Anny Kuśmirek jako redaktora naukowego pracy zbiorowej. Publikacja zawiera wstęp i dwanaście artykułów, każdy opatrzony w bibliografię i streszczenie w języku angielskim. Nie zawiera ona zakończenia, wykazu skrótów czy też indeksów. Pierwsze dwa artykuły poświęcone są słowu בָּשָׂר ('ciało') w Starym Testamencie, kolejne siedem zajmuje się poszczególnymi częściami ciała, następne dwa dotyczą

wewnętrznych organów człowieka. Ostatnie trzy artykuły mówią odpowiednio o piersiach, ozdabianiu ciała i symbolicznie Pnp 7,1-6. Sam tekst został ozdobiony ilustracjami Dominiki Tomaszewskiej wykonanymi na podstawie artefaktów ze starożytnego Bliskiego Wschodu i Egiptu.

Wstęp autorstwa Anny Kuśmirek nie ogranicza się jedynie do zaprezentowania treści i struktury tomu, lecz także wprowadza kilka ciekawych pojęć, takich jak: ciało normatywne, ciało społeczne czy też ciało Boga. Sygnalizuje ważne problemy interpretacyjne, jak: różnica między współczesną teologiczną koncepcją ciała jako antytezy ducha a biblijną, w której ciało zajmuje miejsce centralne, różnica między współczesną symboliką ciała a tą, która znajduje się w Biblii. Interesującym zagadnieniem z zakresu antropologii ciała, które także zostało poruszone we wstępie a które mogłoby zainspirować egzegetów, jest symbolika brody jako elementu „ciała normatywnego” (s. 13).

Pierwszy artykuł „*Człowiek jest istotą cielesną*” (Rdz 6,3) – hebrajskie „*bāšār*” jako biblijny sposób porządkowania rzeczywistości napisany został przez Mateusza Nycza. Tekst ten zaczyna się od analizy semantycznej leksemu בָּשָׂר , wprowadza następnie antropologiczną kategorię „granicy”, by w końcu przedstawić słowo בָּשָׂר jako wyznacznik granicy w relacjach międzyludzkich oraz w relacji Bóg–człowiek. Autor argumentuje, że z jednej strony ciało w Starym Testamencie wyznacza granicę między życiem a śmiercią, między Żydem a gojem, odróżnia człowieka od Boga (por. koncepcja „ciała Boga” ze wstępu) i od zwierząt, oddziela świat zewnętrzny od wnętrzości, rozgranicza między tym, co czyste, i tym, co nieczyste. Z drugiej strony sformułowanie בָּשָׂר אָדָם w Rdz 2,24 znosi granicę między mężczyzną a kobietą, gdy łączą się ze sobą. Problematiczne wydaje się oparcie dyskusji ze s. 33-35 na tekście Rdz 2,7, w którym analizowany termin nie występuje.

Karolina Olszewska w artykule „*Ponadto, mój synu, przyjmij przestrożę: Pisaniu wielu ksiąg nie ma końca, a wiele nauki utrudza ciało*” (Koh 12,12) – ciało w Księdze Koboleta analizuje

wszystkie (pięć) wersetów z Księgi Koheleta, w których występuje słowo קִשְׁרָה. Poruszana problematyka to nadużywanie wina, lenistwo, złe używanie daru mowy, smutek i cierpienie oraz wyczerpująca nauka. Wspólnym mianownikiem opisanych przez Koheleta sytuacji jest to, że mogą one prowadzić do wyniszczenia ciała. Mędrzec poucza czytelnika, jak szanować integralność ciała zarówno w chwilach trudności, jak i w oddawaniu się przyjemnościom.

Kolejny tekst „*Kości ich porozrzucam wokół ołtarzy*” (Ez 6,5) – *znaczenie kości w Biblii hebrajskiej*, napisany przez ks. Marka Bednarskiego, rozpoczyna blok poświęcony poszczególnym częściom ciała. Autor porusza wiele interesujących zagadnień, takich jak: kości (najtrwalszy element ciała ludzkiego) jako znak ciągłości człowieka po jego śmierci, kości jako źródło nieczystości rytualnej, symbolika kości w tekstach prorockich, funkcja grobu jako wyznacznika granic terytorialnych, godny pochówek u boku przodków jako znak Bożego błogosławieństwa, profanacja ludzkich szczątków i ich niszczenie jako element wojny psychologicznej. Problematyczne jest stwierdzenie: „Z treści Księgi Liczb wynika, że [...] wszystko, co zawiera w sobie pierwiastek życia, jest święte i rytualnie czyste” (s. 65). Przecież Księga Liczb mówi wprost, że istnieją zwierzęta nieczyste (Lb 18,15). W starym przymierzu rytualnie czysta jest jedynie część istot żywych, a spośród nich święte są tylko te, które zostały poświęcone Bogu (por. Kpł 10,12–11,47).

Andrzej Kosiński w artykule „*Ja uczynię cię obrońcą mej głowy*” (1 Sm 28,2) – *metaforyczne ujęcie słowa „głowa”* podjął się zadania niemal samodzielnej systematyzacji 596 wystąpień hebrajskiego słowa ראש i 14 wystąpień aramejskiego słowa ראש w Biblii Hebrajskiej. Przywołane zostały miejsca, w których analizowane terminy występują w znaczeniu dosłownym (jako głowa człowieka, zwierzęcia, posągu bożka lub samego Boga), przenośnym w odniesieniu do ludzi (w sensie przywódcy, przełożonego) i przestrzennym (na oznaczenie początku lub tego, co wysokie). Następnie omówiono aspek-

ty antropologiczne i teologiczne terminu שָׂרָף. W ostatniej kolejności autor przedstawia jako ciekawostkę zwrot „strażnik głowy” z 1 Sm 28,2.

Następny artykuł „*A Pan rozmawiał z Mojżeszem twarzą w twarz*” (Wj 33,11) – *rola twarzy w relacji Bóg – człowiek* napisała redaktor tomu – Anna Kuśmirek. Już we wprowadzeniu znajdujemy zapowiedź, że „Szczególna uwaga będzie skierowana na te teksty, w których jest mowa o «obliczu Boga»” (s. 112). Po dość obszernej sekcji poświęconej etymologii i semantyce słowa פָּנֵי autorka przechodzi do omówienia tekstów, w których twarz odgrywa rolę w relacji Bóg–człowiek. Poruszone tematy to: twarz wyrazem obecności Boga pośród swego ludu Izraela, spotkanie z Bogiem „twarzą w twarz” jako doświadczenie zażyłości, bezpośredniości lub zagrożenia, twarz Boga jako podmiot i przedmiot działania Bożego.

W tematyce symboliki poszczególnych części ciała ludzkiego sytuuje się także tekst Zofii Macios „*Wyprowadź lud ślepy, choć ma oczy, i głuchy choć ma uszy*” (Iz 43,8) – *oko i ucho jako symbol ludzkiego poznania*. Autorka omówiła dosłowne znaczenie hebrajskich terminów עֵינַי i שְׁמִיעַי, a także zwrotów, w których występują te słowa w znaczeniu przenośnym (m.in. „otworzyć oczy” i „otworzyć uszy” jako synonimy duchowego pojmowania). Znajdujemy też tutaj nawiązanie do idei „ciała Boga”, która zasygnalizowana została we wstępie, jako że autorka porusza temat „oczu i uszu Boga”. W ostatniej sekcji poruszono temat „głuchoty” i „ślepoty” jako synonimów duchowej ignorancji pogan i nieposłuszeństwa Izraelitów wobec Bożego Słowa. Idee ta pojawiają się przede wszystkim w wyroczniach proroka Izajasza.

Tomasz Twardziłowski jest autorem rozdziału zatytułowanego „*Siądź po mojej prawicy, aż Twych wrogów położę jako podnózek pod Twoje stopy*” (por. Ps 110,1) – *ręce i nogi jako obraz siły*. Analizie semantycznej poddane zostały hebrajskie odpowiedniki słów „ręka” i „noga” w Biblii Hebrajskiej oraz ich greckie warianty w Septuagincie. Autor omówił w dal-

szej kolejności te zwroty, w których kończyny symbolizują potęgę i władzę zarówno Boga, jak i ludzi (otwarta ręka, wyciągnięte ramię, nałożenie rąk, wznoszenie rąk, berło i laska spoczywające na kolanach, stawianie stóp na karkach wrogów, deptanie ziemi, obejmowanie stóp, deptanie głów). Znajdujemy wzmiankę o idiomie קִצְרֵי יָדַי ('krótkie ręce') oznaczającym niemoc lub bezsilność. Dla pełnego obrazu można by było dodać zwroty z Ps 76,6 i Dn 10,10 będące synonimami osłabienia i braku panowania nad swoim ciałem w obliczu kogoś silniejszego.

Pierwszym z dwóch tekstów dotyczących wnętrzości jest artykuł Aleksandra Farutin „*Jej serce pośpiesznie gotuje zło, a jej nerki sidła*” (4Q184 1,2) – *wnętrzości jako symbol uczuć*. Autor argumentuje, iż w Biblii Hebrajskiej wnętrzości w ogólności są uważane za siedlisko procesów myślowych i emocji, lecz skupia się przede wszystkim na sercu, wątrobie i nerkach jako organach w sposób szczególnie związanych z życiem emocjonalnym. Najwięcej miejsca poświęcono sercu jako miejscu odpowiedzialnemu nie tylko za emocje, lecz także za myślenie i pamięć. Autor przytacza analogie z literatury Starożytnego Wschodu. Czytelnik dowiaduje się, że wątroba pojawia się w Biblii Hebrajskiej tylko raz w kontekście ludzkich uczuć (Lm 2,11). Nerki uznano za „drugi po sercu narząd pod względem znaczenia dla starotestamentalnej metaforyki emocji” (s. 200). Autor przytacza teksty, w których nerki odpowiadają za emocje, nie tylko z Biblii Hebrajskiej, lecz także z Septuaginty, literatury pseudoepigraficznej i qumrańskiej.

Drugi artykuł na temat wnętrzości autorstwa ks. Krzysztofa Siwka opatrzony został tytułem „*Moje serce było rozgorzyczne, a w nerkach odczuwałem dotkliwy ból*” (Ps 73,21) – *kompetencje semantyczne hebrajskich leksemów „k'lāyōt” i „lēb” oraz ich implikacja w Septuagincie*. W tekście znajdujemy omówienie hebr. leksemu כְּלֵי־יָדַי ('nerki') i zwrotu כְּלֵי־יָדַי וְלֵב ('nerki i serce') oraz ich greckich odpowiedników w Septuagincie. Ciekawe jest spostrzeżenie, że w Biblii mamy

do czynienia ze swoistą „antropomorfizacją” nerek (s. 210) – chodzi o nerki, które „upominają” (Ps 16,7) czy też „się weselą” (Prz 23,16). W ostatniej części dotyczącej antropologii biblijnej autor dochodzi do wniosku, iż nerki i serce są „synonimem całego życia wolitywnego i decyzyjnego”.

Ostatnie trzy rozdziały nie mają wspólnego mianownika. Autorką pierwszego z nich, „*Abyście ssali do syta pierś jego pociechy, abyście napili się i pokrzepili potęgą jego chwały*» (Iz 66,11) – *symboliczna natura piersi*, jest Justyna Słowińska. Wydaje się, iż artykuł ten można by umieścić w bloku opisującym symbolikę poszczególnych części ciała. Cytat z Księgi Izajasza przywołany w tytule powinien brzmieć: „Abyście ssali do syta pierś *jej* pociechy, abyście napili się i pokrzepili z piersi *jej* chwały” (podkreślenie autora recenzji; obydwa sufiksy w Tekście Masoreckim są rodzaju żeńskiego). Piersi w tekstach Biblii Hebrajskiej to symbol miłości rodzicielskiej, jak i opiekuńczości Boga, pięknej miłości oblubieńczej, jak i hańbiącej prostytucji. Pojawiają się w kontekstach kulturowych, gdzie mowa jest o pektorale noszonym na piersiach, i w tekstach pokutnych wzmiankujących gest bicia się w piersi.

Katarzyna Kozera jest autorką kolejnego tekstu „*Izraelici pozbyli się swych ozdób od czasu góry Horeb*” (Wj 33,6) – *starotestamentalne sposoby ozdabiania ciała*. Oprócz typowej dekoracyjnej funkcji ozdób zostało omówione ich znaczenie symboliczne. Przystrojenie biżuterią i kosztownymi szatami mogło oznaczać wybranie przez Boga skutkujące pomyślnością Izraela (Ez 16,11-13a), a pozbawienie tych ozdób – karę za odstępstwo (Iz 3,16-24). Upiększanie ciała czasami było wyrazem bałwochwalczego kultu (Wj 32,1-6), a usunięcie ozdób znakiem pokuty i powrotu do prawdziwego i jedyne-
go Boga (Wj 33,4-6). Przywołano także postaci Józefa egipskiego i Daniela, w przypadku których otrzymane od władcy ubrania i insygnia były atrybutami władzy i znakiem wywyższenia. Ostatnim z poruszanych tematów jest znaczenie zapuszczania i ścinania włosów w kontekście patriotycznym i religijnym.

Ostatni artykuł nosi tytuł „*O jak piękna jesteś, jakże wdzięczna, umiłowana, pełna rozkoszy!*” (Pnp 7,7). *Od estetyki do ontologii. Symbolika Pnp 7,1-6*, a jego autorką jest Małgorzata Piotr[k]owska-Dańkowska. Po uwagach wstępnych i delimitacji tekstu następuje analiza wybranej perykopy dwoma różnymi metodami. Tekst Pnp 7,1 zbadano metodą semiotyki strukturalnej Greimasa (przedstawiona analiza jest skróconą wersją rozprawy doktorskiej autorki artykułu). Zaprezentowano pięć grafów i tabelę, które pozostają jednak dość enigmatyczne dla czytelnika niezaznajomionego z zastosowaną metodą i jej terminologią. Dalsze wersety, zawierające opis oblubienicy (Pnp 7,2-6), uznano za waśf (forma poezji staroarabskiej). Zgodnie z tym założeniem, krok po kroku wyjaśniono symbolikę poszczególnych części ciała kobiety. Rezultaty analizy zebrano w tabeli.

Prezentowana publikacja jest ciekawą i inspirującą pozycją w polskojęzycznej literaturze na temat antropologii biblijnej Starego Testamentu. Powinna jednak zostać dopracowana z punktu widzenia metodologicznego i edytorskiego.